

KONFLIKTUSOS MAGATARTÁSFORMÁK KIALAKULÁSA

HÓDI SÁNDOR

II.

KÉSLELTETÉSI KÉPESSÉG ÉS SZOCIALIZÁCIÓ

A szocializációs folyamat alapján véve a feltételes reflexek kialakulásának a sémájára épül. A csecsemő, illetve a kisgyermek minden cselekvő megnyilvánulása megerősítő, jutalmazó vagy büntető, tiltó reakciókat vált ki a szülők részéről. Ez a folyamatos visszajelzés szabályozza a gyermek cselekvő magatartásának szerveződését. Ezeknek a megerősítő és tiltó reakcióknak a nyomán alakul ki a szociálisan adaptált viselkedés.

Kiszolgáltató, függő helyzeténél fogva a gyermek számára ez a visszajelzés kulcsfontosságú, hiszen csak így szerezhet tudomást arról, hogy szülei helyeslik-e viselkedését, mit kifogásolnak benne, szeretik-e őt, mivel járhat kedvükben és mivel kockáztathatja szeretetük elvesztését. Helyzetének megnyugtató vagy bizonytalan voltára tehát kizárólag ezekből a visszajelzésekből következtethet. S minél több mindent tud a gyermek, minél sokoldalúbban kötődik élete más személyek életéhez, annál inkább így van ez. Pszichológiai megfigyelések igazolják, hogy ha a várt visszajelzés elmarad vagy túl sokáig késik, ez a gyermekben éppen olyan intenzív frusztrációt vált ki, mintha valamely más szükségletének kielégítése ütközne akadályba. Azt is mondhatnánk tehát, hogy a visszajelzés igénye is afféle szükségletté válik. Olyan szükségletté, ami kulcsfontosságú szerepet játszik a szocializált viselkedés kontrolljában, és ezzel összefüggően, az önértékelési rendszer szabályozásában.

A szocializált magatartás kialakulása szempontjából az egyik legfontosabb követelmény viszont éppen az, hogy a gyermek megtanulja *kivárni* viselkedésével kapcsolatban a várható megerősítő vagy büntető jellegű visszajelzéseket. Ez a kivárás, amit a pszichológia *késleltetési képességnek* nevez, kezdetben, mint mondtunk, intenzív frusztrációval jár. Am ha a gyermek sikeresen átvészeli az első ilyen stresszhelyzeteket, ha nyugal-

mának látszólagos megőrzése mellett sikerül kivárnia cselekvéseivel kapcsolatban a várt megerősítő (vagy tiltó) visszajelzéseket, a késleltetett jutalom a továbbiakban minden hasonló szituációra vonatkozóan növeli várakozási hajlandóságát, vagy ahogyan ezt a pszichológia mondja: növeli a gyermek *frusztrációs toleranciáját*. Ami azt jelenti, hogy később, hasonló helyzetekben már nem lép fel a korábbihoz hasonlóan heves izgalmi állapot, a szervezet nem fog mozgósítani felesleges pszichés energiát. Mivel az újabb késleltetési helyzetek így sokkal kisebb emocionális megterheléssel járnak, bizonyos értelemben *önjutalmazó* jelleget ölt a frusztrációs tolerancia fokozása.

A frusztrációs tolerancia kialakulásával kapcsolatban fontos nevelés-
lélektani mozzanatra hívja fel figyelmünket Dollard és Miller megfigyelése.¹⁰ E szerint a késleltetési képesség kialakulása nem kismértékben a felnőttekben való *bizalom* függvénye. Ha a szülők betartják ígéreteiket, a gyermekben a bizalom attitűdje generalizálódik, és ezáltal hajlamosá válik más szükségleteivel kapcsolatban is a frusztrációs tolerancia kiszélesítésére. Ha viszont a gyermeki családi közösség e téren következetlen, vagy ha a szülők személyi alkatuknál fogva alkalmatlanok a bizalom légkörének megteremtésére, a gyermekben óhatatlanul megsérül — vagy ki sem alakul — a szociális normákkal szembeni pozitív attitűd. A szülők következetlensége folytán ugyanis a késleltetési képesség megszilárdulásának folyamatát váratlan kudarchelyzetek zavarják meg, amelyek szociális magatartása várható következményeit tekintve bizonytalanná teszik a gyermeket. Az ilyen gyermek cselekvési megnyilvánulásaiival kapcsolatban mindig az újabb kudarc lehetőségétől tart. S ez a szorongás intenzív frusztrációvá erősíti fel a késleltetési helyzeteket, ami érthetően nem kedvez a frusztrációs tolerancia megszilárdulásának.

Kétségtelen, hogy a késleltetési képesség elsajátításában az első életevek jártsszák a döntő szerepet. Ám ez nem jelenti azt, hogy a későbbi tapasztalatok elhanyagolhatóak lennének. Egy korábbi kedvezőtlen időszak után, ha a gyermek pl. új környezetbe, más felnőttek közé kerül, már a részleges siker is reményt nyújt számára, és késleltetési képességének erősítését illetően újabb próbálkozásokra ösztönözheti őt.

Arra a kérdésre, hogy a frusztrációs tolerancia növelése érdekében mikor és meddig mehetünk el a visszajelzés vagy valamely más szükséglet kielégítésének késleltetésével, nem könnyű választ adni. Ez ugyanis mindig a konkrét személy aktuális állapotának a függvénye. Tény azonban, hogy a késleltetéssel valamiképpen a frusztráció *optimális szintjét* kell elérnünk. Ami azt jelenti, hogy a frusztrációnak eléggé intenzívnek kell lennie ahhoz, hogy fiziológiai szinten kiváltsa az *aktivációs nívó* emelkedését — ami által kedvezőbb pszichikai feltételek jönnek létre az adott stresszhelyzettel kapcsolatos információk befogadására és kogni-

¹⁰ L. in Kulcsár Zsuzsanna: *Személyiség — pszichológia*.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 90. old.

tív feldolgozására —, de nem válhat a frusztráció annyira intenzívvé, hogy már a büntetés tulajdonságait vegye fel.

Ha ugyanis a várakozási feszültség feloldása túl sokáig késik, ha az ún. készülségi stresszállapot elhúzódik, az alapélmény mindinkább *negatív* színezetet nyer, és — amint arra Wagner kísérletei rámutatnak¹¹ — a frusztráció a büntetés tulajdonságait veszi fel, büntetésnek megfelelő fájdalmat, félelmet, szorongást vált ki az emberből. Ennélfogva a sorozatos kudarchelyzetek nem felkészítik, hanem menekülésre kényszerítik az embert. A kognitív megoldás keresése helyett a szorongás gyors eliminálást szolgáló elhárító mechanizmusok „bevetését” teszik szükségessé. Ha ez sem segít, s az újabb kudarcok a frusztráció intenzitását tovább növelik, az izgalmi nivó előbb-utóbb eléri azt a szintet, amelynél a feszültség extrém magatartási formákba vetül ki. Az agresszív magatartásban és cselekményekben általában ez a felhalmozódó negatív indulat tör felszínre.

A *problémamegoldás kognitív folyamata* csak a frusztrációs effektus optimális szintjén valósulhat meg. Ehhez az egyénnek már megfelelő frusztrációs toleranciával kell rendelkeznie, ami meggátolja, hogy a frusztrációval járó emocionális megterhelés blokkolja az affektusok serkentő hatását a kognitív folyamatokra. Kellő frusztrációs tolerancia nélkül az emocionális megterhelés túl nagy ahhoz, hogy intellektuális szinten is meg lehessen birkózni a szorongással. Így a stresszhelyzetek a kognitív folyamatok rovására heves emocionális reakciókat, kifelé és befelé romboló indulatokat váltanak ki.

A frusztrációs effektus optimális szintjét általában nehéz biztosítani. Ennek okát részben abban kell keresnünk, hogy kultúránkban a szocializációs folyamatot sokkal inkább a *tilalmak* elsajátítása, büntetéssel történő elfogadtatása, mint a viselkedés jutalommal, megerősítéssel való pozitív befolyásolása jellemzi. A büntetés széles körű és nemegyszer következetlen alkalmazása azonban általában „túllő” a kívánatos nevelési célkitűzésen. Mindenképpen növeli a szocializációs „hibalehetőségeket”. Mint Cheyne és Walters vizsgálatai igazolták¹², a túl korán alkalmazott, a kellenél szigorúbb s a nem adekvát helyzetben alkalmazott büntetés hatására a vegetatív reakciók intenzitása oly mértékben megnő, hogy az egyértelműen *elkerülő*, megelőző reakciókat fog kiváltani. Ez az elkerülő, megelőző attitűd fogja a felnövő gyermek későbbi magatartását is jellemezni. De jelentős „hibalehetőséget” hordoz magában az a fajta, igen elterjedt, verbális büntetés is, amely általában szidalmazás és gyalázkodás formájában nyilvánul meg. A gyermek szocializációja szempontjából gyakorlatilag minden értelemszerű ok nélkül. Az „ok” rendszerint a szülők, nevelők agresszív személyisége, akik maguk is súlyos

¹¹ I. m. 86. old.

¹² I. m. 98. old.

frusztrációként élük meg a nevelés terén megnyilvánuló eredménytelenséget, s negatív indulataikat a gyermek irányába vezetik le.

A büntetéssel kapcsolatban leszögezhetjük, hogy a szülők, nevelők negatív emocionális reakciói, verés, szemrehányás — bár hozzájárulnak a szociális viselkedési normák, tilalmak elsajátításához —, az erkölcsi viselkedés alapjait nem fogják kognitív szinten megszilárdítani, vagyis a kívánatos magatartás nem fog a gyermek karakterévé válni. Ehelyett kizárólag a *félelem* készíti a veszélyesnek vélt helyzetekben *elkerülő* magatartásra, a reális helyzetfelismerés és az adekvát cselekvő magatartás helyett csak a szorongás fog benne generalizálódni.

A szorongás generalizálásához hozzájárul a társadalom etikai rendszerének sokféle belső ellentmondása is, melyek az egyéni életút különböző szerephelyzeteiben juthatnak kifejeződésre.

A generalizált szorongás tulajdonképpen folyamatos frusztrációt jelent, ami kedvez az introvertált magatartásforma kialakulásának. A személyiség-lélektani megfigyelések szerint ugyanis a szociális magatartás szerveződésének szintjén az intenzív frusztráció voltaképpen a „folyamatban levő viselkedés átmeneti vagy tartós leállítását, gátlását jelenti”.¹³ Vagyis a frusztrációs effektus *mozgásgátlással* párosul. A mozgásgátlás viszont — az aktivációs nívó emelkedése mellett — a belső mentális, gondolati, képzeleti tevékenységet serkenti. Ez az összefüggés teszi értelmesebbé az introvertált magatartás két legfőbb sajátosságát: a szociális magatartás viszonylagos gátoltságát és a kognitív szinten történő megoldáskeresést.

A problémamegoldás kognitív folyamata azonban — mint mondtuk — csak a frusztrációs effektus optimális szintjén valósulhat meg. A büntetéssel kapcsolatban generalizálódott szorongás viszont már eleve olyan „gerjesztettséget” jelent, ami a mindennapi élet elkerülhetetlen újabb frusztrációival kiegészülve a kelleténél sokkal intenzívebb stresszreaktivitást eredményez. És ez az intenzív stresszreaktivitás meggátolja a cselekvéseiben egyébként is bizonytalan embert abban, hogy ésszerű ellenőrzés alatt tartva döntéseit magára vállalhassa saját és mások életének felelősségteljes szervezését.

KONFLIKTUSOK ÉS ELHÁRÍTÓ MECHANIZMUSOK

A szükségletkielégítéssel kapcsolatos késleltetés a frusztrációs helyzetek egy sajátos típusát jelenti, amit a pszichológia másként *konfliktushelyzetnek* is nevez. A konfliktushelyzet lényege, hogy egyidőben két ellentétes irányú és egymást kizáró készítés jelenik meg bennünk. A konfliktus ennek a két különböző irányú és nagyjából egyenlő erősségű cselekvési

¹³ I. m. 83. old.

készíthetőségnek a harcát jelenti. Hogy végül az erősebbnek bizonyuló készíthetőségnek megfelelő irányt vegyen cselekvésünk.

Késleltetéses helyzetben például egyrészt valamely szükségletünk kielégítésének célképzete, másrészt e szükséglet kielégítésének késleltetésével kapcsolatos jutalom motivál bennünket. Voltaképpen ezek azok a szituációk, amelyekben a büntetés és a jutalom nevelő jellege kifejezésre juthat. A jutalom, illetve a büntetés révén ugyanis a szülők, felerősítve vagy gyengítve a gyermek valamely készíthetőségét, a kívánt irányba befolyásolhatják döntéseit.

A konfliktus természetéből fakad, hogy problémamegoldó helyzet elé állítja az egyént. A problémamegoldó helyzet enyhe pszichés dezorganizációval jár együtt, ami lehetővé teszi az egyén számára, hogy a megoldás érdekében új szempontokat vehessen fel, új összefüggéseket keresessen. Ez a pszichés dezorganizáció ugyanakkor oly mértékű feszültséget jelenthet, ami parancsoló, azonnali megoldást sürget. Ha a motívumok harca miatt a döntés elhúzódik, vagy a konfliktushelyzet eleve nagy érzelmi megterhelést jelent, a frusztrációs effektus optimális szintjének biztosítása érdekében szorongást csökkentő *pótcselekvések* léphetnek fel. Egyesek ellenállhatatlan kényszert éreznek ilyenkor arra, hogy *rágyújtsanak*, mások pohár után nyúlnak. Ez utóbbi esetben a cselekvési gesztusnál a fogyasztott alkohol még kifejezettebb szorongáscsökkentő hatású. Vannak továbbá olyan személyek is, akiknél az optimálisnál magasabb frusztrációs feszültség éhségérzetet vált ki, ezeknél maga az evés válik pótcselekvéssé. De nem ritka a szexuális vágyak váratlan megjelenése vagy felerősödése sem konfliktushelyzetekben.

Szorongáscsökkentő hatásuk miatt a pótcselekvések a „biztonsági szelep” funkcióját látják el. Csökkentve a frusztráció intenzitását, lehetővé teszik a kognitív funkciók hatékonyságát. Fontosságukhoz tehát nem fér kétség. Magyarázatra vár viszont az a körülmény, hogy hogyan válnak különböző pótcselekvések maguk is szükségletté. Hogy hogyan lesz szenvedélyes dohányzóvá valaki. Miért érez állandó és szinte leküzdhetetlen éhségérzetet az ember később már a konfliktushelyzetek jelenléte nélkül is? Hogyan és miként válik az alkoholfogyasztás a szorongás csökkentésének és egyben állandósításának megszakíthatatlannak látszó büvös körévé? Vagy hogyan és miként szorít némely ember életében a szexualitás minden más örömforrást háttérbe?

A pótcselekvések túlméretezett vagy állandósult szükségletként való jelentkezése feltehetően a konfliktushelyzetekkel járó s az azokból visszamaradó feszültséggel állnak összefüggésben. Éppen ezért az egészségre nézve már káros hatású, szenvedéllyé váló pótcselekvések elleni küzdelemnek messzemenően figyelembe kell vennie a meg nem oldott konfliktusok folytán állandósult szorongás *felerősödésének*, s ebből kifolyólag, újabb konfliktusok kapcsán, a lelki élet dezorganizációját követő káros reakciók fellépésének a lehetőségét.

Korábbi kedvezőtlen tapasztalatok alapján később már maga a problémamegoldó helyzet jelentkezése is kínos frusztrációt vált ki, úgyszólván függetlenül attól, hogy az eldöntésre váró kérdés milyen fontosságú. Ilyen esetben már a szorongás generalizálódásáról kell beszélnünk. Ez a generalizálódott szorongás mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy konfliktushelyzetekben a frusztrációs effektus csökkentése érdekében eltolódott más irányú szükségleti impulzus jelenjen meg, ami a pótcselekvések mellett még igen sokféle megnyilvánulási formát ölthet.

Az egészségre nézve már káros intenzitású szorongás csökkentése, eliminálása érdekében az emberi pszichikum egész sor *elhárító mechanizmust* hozhat működésbe. Ezek az elhárító mechanizmusok *akaratlan és tudattalan* folyamatok, amelyek látszólag a probléma kognitív szintű megoldását eredményezik. Valójában a problémahelyzet reális kognitív megoldásáról nem beszélhetünk, ez azonban sem a konfliktushelyzetben levő egyén, sem környezete számára nem nyilvánvaló.

Az elhárító mechanizmusok egyik leggyakoribb formája az *elfojtás*. Az elfojtás arra irányuló pszichés erőfeszítés, hogy a kellemetlenségekkel kapcsolatos percepciókat, érzelmekkel, emlékekkel, gondolatokkal társult impulzusokat és vágyakat kiszorítsuk tudatunkból és ezáltal a konfliktussal kapcsolatos feszültséget is hatástalanítsuk. Tulajdonképpen a felejtéshez hasonló folyamatról van szó, azzal a különbséggel, hogy az elfojtott vágyak, tudattalan gondolati tartalmak, érzelmi impulzusok továbbra is aktívak maradnak, s közvetett módon visszahatnak magatartásunkra, élményfeldolgozási módunkra, cselekvési stratégiánkra. Az elfojtás révén a kellemetlen érzés úgy fog hatni, mint ami mással, nem az azt kiváltó konfliktussal kapcsolatos, és az ember viselkedése is ehhez a hamis képzetehz fog igazodni. Ha azonban az elfojtás alapvetően fontos szükségletekre irányul, a permanens frusztráció, amit e szükségletek hiánya okoz — bármennyire is igyekszünk nem venni tudomást e szükségletek hiányáról — hosszabb távon neurotikus szövődmények kialakulásával jár.

Az elfojtásnál valamelyest gyengébb hatásfokkal csökkenti a szorongást az *elhárítás*. Az elfojtáshoz hasonlítható folyamat annyiban, hogy a cél ez esetben is a konfliktussal kapcsolatos tudattartalmak háttérbe szorítása, de nem kényszerű amnéziával, hanem a konfliktushoz vezető szükségleteink ignorálásával. Az elhárított tudattartalmak, affektusok könnyen ismét eszünkbe juthatnak. Álomban vagy fél tudatos állapotban rendszerint erőteljesen éreztetik hatásukat.

Azok a személyek, akik fenyegető helyzetekben kognitív funkcióik révén igyekeznek megszabadulni az affektív megterheléstől, intenzív frusztráció esetén is ehhez hasonló elhárító mechanizmushoz folyamodnak. Öngazolást keresve megmagyarázzák maguknak és másoknak a konfliktushelyzet kialakulásának okát. Ezt az eljárást hívjuk *racionalizációnak*,

ami az egyén veszélyeztetett önbecslésének intellektuális megerősítése révén vált ki szorongáscsökkentő hatást.

A szorongás csökkentését szolgálja az az eljárás is, ha az egyén a konfliktushelyzettel kapcsolatos affektusait a külvilágba helyezi, más személyekre vetíti ki. A konfliktusok sorát kiváltó agresszív indulatait például úgy értelmezi, hogy ő van mások agressziójának kitéve. Őt éri állandó és méltánytalan sérelem, amit természetesen „nem hagyhat szó nélkül”. Saját érzéseinknek ezt a kivetítését nevezzük *projekciónak*.

Ehhez hasonló pszichológiai manőver az *áthelyezés*. Ez esetben az affektusok levezetésében még nyilvánvalóbb más személyek bűnbak szerepe. De ami az áthelyezés lényege: az egyén másokon éli ki haragját, nem azokon a személyeken, akik azt kiváltják benne. Főnökük szidalmát otthon családjukon torolják meg. Ha partnerükre dühösek, annak kedvenc holmiját teszük tönkre stb.

Az elhárító mechanizmusok sorában sajátos helyet foglal el az ún. *meg nem törtéنتé tevés*. Akkor beszélünk erről, ha a konfliktus megoldására irányuló tevékenység helyett valami egészen más, de célszerű cselekvésbe kezdünk — mintha nem történt volna semmi. Ez esetben a motorikus aktivitás vezet le, illetve csökkenti valamelyest az affektív feszültséget. A különböző ceremóniáknak és rituáléknak is gyakran ez az értelmük.

Olykor a konfliktusokból fakadó félelem és szorongás beismerése helyett, mintegy rációfalva a tényleges affektív állapotra, egyes személyek fölényeskedni, hangoskodni kezdenek. Ezt a leginkább a gyáva kamaszok hengegésére emlékeztető manővert nevezzük *túlkompenzálásnak*.

Nem az elhárító mechanizmusok sorába tartozik, de itt kell megemlítenünk, hogy sajátos szorongáscsökkentő hatása van az *álomnak* is. Az alvás közben fellépő álomtevékenységet vizsgálva a kutatók megállapították, hogy az álomtevékenység viszonylag rövid szakaszában, az ún. REM (rapid eye movement) fázisban lényeges feszültségtől, szorongástól szabadul meg az ember. E kutatások alapján¹⁴ valószínűnek látszik az a feltevés, hogy az álomtevékenység elsősorban nem is az élményszinten jelentkező szorongást csökkenti, hanem a mindennapi stresszhelyzetek kiváltotta vegetatív feszültséget. Megfigyelték, hogy ha ez a vegetatív feszültség élénk mentális tevékenység vagy álom formájában nem juthat kifejeződésre, nem vezetődhet le — a kísérletek során az alvó embert az álomtevékenység szakaszában felébresztették —, a stresszreaktivitás vegetatív tünetképződéshez vezethet.

A vegetatív tüneteknek egyébként, bármennyire is meglepőnek tűnik, voltaképp ugyanaz a szerepük, mint az elhárító mechanizmusoknak vagy az álomtevékenységnek: csökkentik a szorongás intenzitását. Azáltal, hogy a meg nem oldott konfliktusok helyett szomatikus panaszokra irányítják a figyelmet. Ez az ún. *konverziós mechanizmus* lényege.

¹⁴ I. m. uo.

Azáltal, hogy a konfliktus szomatikus vagy organikus háttérre visszavezethető pszichés szimptomát hoz létre, az egyén számára lehetővé válik korábbi szerephelyzetének megváltoztatása, s vele a konfliktushelyzetből való szabadulása. A beteg, megértésre és kíméletre szoruló ember ugyanis tünete révén kivonhatja magát abból a társadalmi szituációból, amelyben intenzív frusztráció éri. A beteg embert új társadalmi szerepköre feloldja a problémamegoldás felelőssége és kényszere alól. Ezért is oly végtelenül nehéz sokszor betegégszimptomáiktól az embereket megszabadítani.

TÍPUSKÉPZŐDÉS: A KONFLIKTUSOS SZEMÉLYISÉG

Mivel bennünket a szociális magatartás kialakulása érdekel elsősorban, az eddig elmondottak valamiféle összegezéséként azt kellene most közelebbről szemügyre vennünk, hogy a szocializációs folyamat jelzett nehézségei közepette és általmái következményeként vajon milyen személyi magatartási típusok jönnek, illetve jöhetnek létre. Ezeknek a típusoknak a *leírásához* hasznosítható támpontokat nyújt számunkra Leary interperszonális diagnosztikája és Murray személyiségtipológiája.

Leary interperszonális diagnosztikája a szociális magatartás kétségkívül legfőbb vonatkozásának, a szociális interakciók jelentőségének a felismerésére épül. Leary a különböző szociális magatartási típusokat a személyi kapcsolatok és viszonyulások sajátos formáiként írja le. Ezeket a szociális magatartási formákat „öndetermináló” jellegűnek véli, vagyis szerinte az az interperszonális helyzet, a személyi viszonyulásoknak az a formája, ami egy-egy típus karakterisztikumának tekinthető, elsősorban az egyén önértékelésének és énképének következményeként alakul ki. Ezt a magyarázatát azonban csak azzal a megszorítással lehet elfogadnunk, hogy az énkép és az önértékelés is egy sajátos interperszonális helyzet következménye, mely interperszonális helyzet, végső soron, egy szociális rendszer intézményes viszonyainak van alávetve. Leary elméleti fejtegetéseiből ez a kiegészítő láncszem hiányzik, így az általa leírt szociális magatartási formákat elválasztja azoktól a társadalmi feltételektől, amelyek létrehozzák ezeket. Más szóval megfosztja típusait eredetüktől és igazi érvényességi körüktől.

Annál nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk annak a meglátásának, hogy a szociális magatartási formák *pszichológiai vonatkozásait* tekintve a szorongás elhárítására használatos személyi védekező mechanizmusokkal állnak összefüggésben. Leary meglátása ezen a téren azt a fontos felismerést tartalmazza, hogy egy-egy szociális magatartásforma, mint típus, a szorongáselhárítás sikeres módjaként jön létre. Ez a sikeresség azonban kizárólag a szorongás intenzitásának csökkentésére vonatkozik, de nem magának a szorongást kiváltó konfliktushelyzetnek a megoldására is. A konfliktushelyzet marad. Ennek megfelelően Leary

minden egyes típusa konfliktusos háttérű személyiséget takar. Maga a típus jelenti a konfliktus „megoldását”. A megoldást azért kényszerülünk idézőjelbe tenni, mert a szorongáscsökkentő manőverek szociális magatartási sémává való rögzülése mindamellett, hogy megkerülik a konfliktusforrást, egyúttal a személyiség szociális fejlődésének akadályát is jelentik. A szociális magatartási típus létrejötte így a személyiség tanulás folyamatának, fejlődési lehetőségeinek, társadalmi cselekvési terének *beszűkülésével* jár együtt.

Ennél már csak egy lépéssel kell tovább mennünk, hogy eljussunk a hiányolt társadalmi összefüggésekig.

Mivel a szociális magatartási típus a szorongás forrásaként szolgáló konfliktussal, tulajdonképpen egy sajátos interperszonális helyzettel kapcsolatban nem nyújt igazi megoldást, paradox módon éppen a szorongáscsökkentés bejáródott módjával, a típusá rögzült magatartási formával *állandósítja* a szorongásforrást. Ezért is tűnhet „öndetermináló” jellegűnek a típusra karakterisztikus interperszonális helyzet. Egy bűvös kör jön tehát létre: a társadalmi viszonyok konkrét személyi vonatkozásainak elszenvedése, pszichológiai „feldolgozása” a szorongást elimináló szociális magatartás formájában állandósítja és újratermeli azokat a körülményeket, amelyeket az emberek aztán személyi konfliktusok formájában ismét elszenvednek. A szociális feszültségek társadalmilag elfogadott szorongáselhárító formáiként a típusok ily módon látszólagos ontológiai státusra tesznek szert, maradandóbbnak bizonyulnak az egyedi emberek életénél. Ezért is keltik azt a megtévesztő látszatot, hogy az „emberi természet” ismételten megnyilatkozó s jól felismerhető jegyeiről van szó. Közelebről szemügyre véve Leary típusait, elemezve az uralmi viszonyokkal kapcsolatos vonatkozásait, könnyen meggyőződhetünk az ilyen feltételezések tarthatatlanságáról.

Előbb azonban hadd térjünk még egyszer vissza Leary interperszonális diagnosztikájának leginkább hasznosítható gondolataihoz. Ahhoz a zseniális felismeréshez, hogy a szociális magatartásmódok mint *konfliktust rejtő* viselkedési típusok a személyiség sajátos *függőségi viszonyai* eredményeként jönnek létre. Leary interperszonális diagnosztikájának eme gondolati pillére így nemcsak a személyi viszonyok szerveződésének kulcsszerepére hívja fel figyelmünket a különböző szociális magatartásformák kialakulásában, hanem azt is nyilvánvalóvá teszi számunkra, hogy a típusok a személyi életszerveződés kényszerpályáit jelentik. És hogy e kényszerpályákon mozgó személyek szociális magatartásuk karakterisztikumát tekintve megkerülhetetlenül felvetnek bizonyos szociopatológiai és pszichopatológiai vonatkozású kérdéseket.

Az egyes típusok bemutatása előtt el kell mondanunk még azt, hogy amivel itt megismertetjük olvasóinkat, az *nem* Leary interperszonális diagnosztikája. Learyt csak segítségül hívjuk néhány típus leírásában. Azoknak a típusoknak a leírásában, amelyeket több-kevesebb hasonló-

sággal megtalálhatunk Murray személyiségtipológiájában is és egyáltalán minden modern személyiségtipológiában. Annak bizonyosságaként, hogy e szociális magatartásformákkal nem fantomokat kergetünk, hanem meghatározott társadalmi életformával együtt járó interperszonális helyzeteket, kényszerpályákat mutatunk ki.

Leary egyébként 16 interperszonális magatartási típust ír le. Ezek a személyiségkategóriák lényegében véve két tengelynek, a „dominancia—önalávetés” és a „szeretet—gyűlölet” kereszteződésének különböző kombinációiként jönnek létre. Ilyenformán viszont, érthetően, a típusok számához nincs értelme ragaszkodnunk, hiszen az több is, kevesebb is lehetne.

Leary interperszonális diagnosztikája egyébként Eysenck személyiség-tipológiájára emlékeztet leginkább. Nemcsak a típusok sematikus ábrázolásmódjában — egy körbe zárt koordináta-rendszer —, hanem a „tengelyek” és „csomópontok” nagyfokú azonosságában is. Így például a „dominancia—önalávetés” tengely megfelel Eysenck extravertió—introvertió tengelyének, a „szeretet—gyűlölet” tengely pedig az erős és gyenge kategóriapárnak. Tulajdonképpen e nagyfokú azonosság miatt érdekes számunkra igazán Leary interperszonális diagnosztikája. Leary típusképződéssel kapcsolatos magyarázata ugyanis, megítélésünk szerint, az extravertió—introvertió kialakulására vonatkozóan is sokkal közelebb áll az igazsághoz, mint Eysenck fiziológiai-konstitucionális magyarázata. Leary típusképződéssel kapcsolatos előfeltevései nyomán ugyanis lehetővé válik az ún. „befelé” és „kifelé” irányuló magatartás kialakulásának megértése, hiszen ez esetben az interperszonális kapcsolatok szintjén, vagyis már a társadalmi valóság talaján zajlanak le azok a történések, amelyek meghatározzák a személyi irányultság kialakulását. S ennek jelentősége nagy még akkor is, ha maga Leary — mint mondtuk — „öndetermináló” jellegűnek tartja ezt a folyamatot.

Felismerve azt a tényállást, ami a szocializációs folyamat megértése révén egyébként világos kell hogy legyen számunkra, hogy ti. az interperszonális viszonyok hálójá jelenti a szociális magatartás kialakításának és szabályozásának láthatatlan struktúráját, hogy ennek a struktúrának a jellege és minősége határozza meg az egyedi személyiségfejlődés irányát, lehetővé válik nemcsak az extravertió—introvertió szociális és pszichés vonatkozásainak egyidejű megragadása, de nyomon követhetővé válik az a folyamat is, hogy a megoldatlan interperszonális helyzetek miként differenciálhatják az extrovertiót az egyszerű dominancia-igénytől az agresszív, szadisztikus magatartásig, illetve hogy az introvertált magatartást kiváltó interperszonális helyzet a kapcsolatok minőségi romlásával hogyan hozhat létre a befelé forduló ember változataiként dependens, engedelmes, megalázkodó, sőt mazochisztikus jellemű személyiségeket.

(Folytatása a következő számban)